

Constantin Cavaros

**SFÂNTUL FOTIE CEL MARE,
FILOSOOF ȘI TEOLOG**

Traducere de Prof. Paul Bălan

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2014

Cuprins

Prefață	7
Sfântul Fotie cel Mare, filosoful	9
Recenzii ale cărților despre Sfântul Fotie	31
1. Sfântul Fotie cel Mare	31
2. Cercetări fotiene	33
3-4. Lucrările Sfântului Fotie despre Preasfânta Treime	43
5. Rânduiala slujbei în cinstea Sfântului Fotie	49
Bibliografie	53

Prefață

Această carte cuprinde o monografie cu privire la Sfântul Fotie cel Mare în calitatea sa de filosof și câteva recenzii, în care analizez cinci cărți care tratează despre Sfântul Fotie, mai ales în calitatea sa de teolog. Monografia este de fapt o conferință susținută în cadrul Bibliotecii Colegiului elen / Seminarul ortodox elen „Sfânta Cruce” pe data de 6 februarie 1987, ziua de prăznuire a Sfântului Fotie, pe care biblioteca îl are drept sfânt ocrotitor al ei. A fost tipărită după doi ani în cartea „Studii fotiene”, care a fost editată de către Pr. dr. George C. Papadimitriou, directorul Bibliotecii.

Recenziile au fost publicate în cartea mea „Noua bibliotecă”. Dintre acestea, cea dintâi prezentată aici, în care eu analizez cartea „Sfântul Fotie cel Mare”, scrisă de Pr. dr. Asterios Gherostergios, a apărut în volumul I al „Noii Biblioteci” (1989). Mai înainte, ea a slujit drept Prefață a cărții „Sfântul Fotie cel Mare”. Retipărind recenzia aici, am adăugat două imne spre cinstirea Sfântului Fotie, care sunt cuprinse în cartea pr. Gherostergios.

Celelalte patru recenzii ale mele au fost mai întâi publicate în volumul al II-lea din „Noua Bibliotecă” (1992). Toate sunt retipărite aici în întregime, cu câteva îmbunătățiri în exprimare.

Am pus la un loc monografia și cele cinci recenzii în acest volum spre a le face accesibile atât cercetătorilor, cât și publicului cititor în general. Ele se adresează mai ales celor care sunt interesați de tradiția filosofică elenă creștină și, în general, de creștinismul ortodox.

Constantin Cavarinos
Belmont, Mass., mai 1998

Sfântul Fotie cel Mare, filosoful

Sfântul Fotie cel Mare (820-891), patriarh al Constantinopolului din 858 până în 867 și din 877 până în 886, este recunoscut îndeobște ca un mare om al bisericii și teolog, și ca cel mai mare cărturar bizantin din secolul al IX-lea.

Faptul că el a fost și unul dintre cei mai importanți filosofi ai vremii sale, și că era un savant în filosofia elenă antică și că s-a folosit în chip extrem de rodnic de cunoștințele sale, este departe de a fi primit recunoașterea cuvenită. În acest studiu, voi atrage atenția asupra recunoașterii pe care el a început să o primească în domeniul filosofiei, asupra contribuțiilor sale în domeniul filosofiei, precum și asupra asimilării organice în gândirea sa a elementelor luate din Platon, Aristotel și din filosofia stoică.

Printre analizele cu totul vrednice de luat aminte ale Sfântului Fotie filosoful, există una care apare în cartea lui Vasilios Tatakis, „La Philosophie Byzantine”. Această carte a fost tipărită în 1949 la Paris, ca o broșură anexată cărții lui Emile Brehier, „Histoire de la Philosophie”. Aici, Tatakis (1896-1986), care mai apoi a ajuns profesor de filosofie al Universității din Tesalonic, îi închină lui Fotie¹ câteva pagini. El remarcă la începutul

---

¹ Vasilios Tatakis, *La Philosophie byzantine*, Paris, 1949, pp. 129-133.

cărții faptul că Fotie era „un om de o uimitoare erudiție”, care se extindea în teologie, filosofie, gramatică, drept, științele naturii și medicină. Printre scriitorii pe care el i-a cercetat îndeaproape, observă Tatakis, s-au aflat grecii antici, inclusiv filosofii. În toate aceste domenii, spune el, Fotie demonstrează o remarcabilă erudiție, profunzime de gândire, independență și siguranță în judecățile sale; în fiecare caz în parte, el oferă, în câteva cuvinte, ceea ce este esențial.

În domeniul filosofiei, conform celor spuse de Tatakis, se pare că interesul de competenție al Sfântului Fotie – judecând după tratatele sale care au supraviețuit (multe au dispărut) – a fost legat de dialectică și logică; susținând acest punct de vedere, Tatakis se referă la analizele substanțiale făcute de Fotie cu privire la „gen” și „specie”, precum și la categoriile lui Aristotel.

Tatakis ia în discuție tratarea făcută de către sfânt asupra acestor subiecte. El nu detaliază interesul aparte al lui Fotie legat de dialectică și forma specială pe care el și-o asumă în ale sale „tratate dialectice”, ci închină doar câteva rânduri tratatului lui Fotie cu privire la categoriile lui Aristotel.

În ceea ce privește categoriile, el observă faptul că Fotie se ocupă de ele mai pe larg decât Aristotel și acordă o atenție aparte categoriei de substanță. Tatakis închină mult mai mult spațiu subiectului legat de „genus” și „species”. Aici, Fotie, se pare că pune în discuție ceea ce a fost cunoscut în occident drept disputa dintre „realism” și „nominalism”. În occident, disputa a apărut pentru prima oară spre sfârșitul secolului al XI-lea.

Desigur, problema legată de realism vs. nominalism fusese pusă în Bizanț mult mai înainte – în secolul al IX-lea, pe vremea lui Fotie.

Disputa se referă la statutul ontologic al „universalelor”, „speciilor” și „genurilor”, care sunt folosite în predici, cât și despre relația exactă dintre „universale” și „particulare”². Ființea „universalele”, precum noțiunile de „animal” și „om” într-un tărâm al lor propriu, care este înafara spațiului, timpului și imaterial, așa cum susține Platon? Și „participă” entități specifice, precum „acest om”, și „această masă”, oarecum la ele? Sau sunt „universalele” simple cuvinte, așa cum pretind nominaliștii?

Tatakis observă faptul că Sfântul Fotie respinge atât realismul, așa cum îl vede el în teoria „universalelor” a lui Platon, numită de Platon „idei” sau „forme” – și nominalism, așa cum este analizat în vremea lui Fotie.

După spusele lui Tatakis, Fotie susține faptul că atât realismul platonician, cât și nominalismul conduc la serioase dificultăți și deci, nici o doctrină nu poate fi adevărată. Prin urmare, el aduce o părere proprie, care pare a fi un compromis între cele două doctrine opuse ale realismului și nominalismului. Părerea sa,

---

² Pentru aceia care nu sunt familiarizați cu aceste deosebiri, următoarea explicație le-ar putea fi de folos. În afirmația: „Omul este un animal rațional”, cuvântul „om” semnifică o *specie*, pe când cuvântul „animal” semnifică „genul” căruia îi aparține această specie. În afirmația: „Socrate este un om”, „Socrate” semnifică un om aparte, iar om „specia” de care aparține el.

remarcă Tatakis, este influențată de cea a filosofilor stoici.

El își exprimă părerea că Sfântul Fotie pare să prefere filosofia lui Aristotel celei a lui Platon. Motivele oferite de el sunt următoarele: Fotie respinge doctrina „ideilor” lui Platon; îi displace folosirea de către Platon a miturilor, ca în dialogul său „Timaeus”, și limbajul poetic; el preferă analiza faptică pe care Aristotel o face întotdeauna și un mod de exprimare non-poetic la care Aristotel aderă de fiecare dată; Fotie îmbrățișează și explică cele 10 „categorii” ale lui Aristotel (substanța, cantitatea, calitatea, relația, acțiunea, patima, timpul, locul, poziția, posedarea); iar, în câteva locuri, Fotie îl apreciază pe Aristotel, filosoful.

Criticând părerea lui Tatakis asupra faptului că Fotie pare că îl preferă pe Aristotel lui Platon, admit însă faptul că există numeroase elemente platoniciene în gândirea sfântului, pe care Tatakis nu le ia deloc în considerație. Părerea sa dovedește o oarecare cunoaștere limitată a gândirii lui Fotie. Ea se bazează pe o cercetare a unei părți destul de mici a lucrării sale monumentale, intitulată „Amfilohia” – capitolele în care el analizează problema lui „gen” și „specie”, și „categoriile” lui Aristotel. Ea ignoră aproape orice altceva din „Amfilohia”, toate *omiliile* foarte elocvente și poetice ale Sfântului Fotie, precum și „Lexiconul” său. O atentă analiză a întregii „Amfilohia”, a „Omiliilor” și a „Lexiconului”, fără a mai pomeni și alte lucrări ale Sfântului Fotie, ne arată faptul că el s-a folosit chiar mai mult de Platon decât de Aristotel, și a studiat în amănunțime și i-a admirat pe poeții eleni antici. În

„Lexicon”, el vorbește atât despre Platon și Aristotel în calitate de „filosofi”, dar numai pe Platon îl numește „mare”.

Legătura semnificativă a Sfântului Fotie cu Platon este evidențiată nu numai prin numeroasele elemente platoniciene din scrierile sale, ci și de faptul pomenit de Tatakis, și anume că ucenicul lui Fotie, Arethos (860-932), care a ajuns arhiepiscop de Cezareea, era preocupat atât de Platon, cât și de Aristotel, dar, mai ales de Platon. „El a scris un tratat cu privire la categoriile lui Aristotel, încă nepublicat”³, observă Tatakis, „și s-a concentrat mai ales asupra conservării manuscriselor lui Platon... Noi datorăm ostenețelor sale faimosul „Codex” al lui Platon (cunoscut sub numele de „clarkiamus”), precum și alte manuscrise... toate împodobite cu note de subsol, care sunt de un mare interes”⁴.

În ceea ce privește influența lui Fotie în domeniul filosofiei, Tatakis scoate în evidență faptul că, pe lângă Arethas, el a mai avut un distins ucenic în acest domeniu, Constantin filosoful. Acesta din urmă a fost numit profesor de filosofie la Universitatea din Constantinopol. Mai apoi, a ajuns monah, cu numele de Chiril, și apostol al slavilor. Este bine să adăugăm în acest moment faptul că Fotie a inițiat o intensă activitate misionară în rândul slavilor și că l-a ales pe Constantin

---

³ Ho megas Platon, vezi *Lexiconul Patriarhului Fotie*, Londra, 1822, 1, p. 142.

⁴ Tatakis, *Filosofia bizantină*, pp. 133-134, „Codexul Carteianus” s-a aflat în proprietatea mănăstirii „Sfântul Ioan Teologul” din Patmos, dar acum se află în biblioteca din Oxford.

filosoful spre împlinirea acestei sarcini și pe fratele său, Metodie (815-885), care erau greci din Tesalonic⁵.

K.D. Georgoulis (1894-1968), un alt filosof elen de frunte din vremea noastră a închinat și el câteva pagini unei analize a Sfântului Fotie, filosoful. Acestea sunt incluse în volumul al II-lea din a sa „Istorie a Filosofiei elene”, tipărită la Atena în 1975⁶.

Întocmai ca istorisirea lui Tatakis despre Sfântul Fotie, cea a lui Georgoulis se bazează pe capitolele „Amfilohiei” care se ocupă cu subiectele „gen” și „specie”, precum și de „categoriile” lui Aristotel.

„Amfilohia”, notează Georgoulis, se ocupă în plus cu aceste subiecte filosofice, cu problemele de interpretare ale Pentateuhului și Psalmilor, cu probleme de dogmă, precum și cu probleme legate de fizică, medicină, gramatică și istorie. Întocmai ca Tatakis, Georgoulis își îndreaptă atenția în mod exclusiv spre ceea ce spune Sfântul Fotie în acele capitole din „Amfilohia” cu privire la subiectele de „gen”, „specii” și „categoriile” lui Aristotel.

Pe baza acestor capitole, conchide el, întocmai ca Vasiliios Tatakis, Fotie preferă filosofia lui Aristotel, celei a lui Platon.

Cu privire la acest ultim punct, ar trebui remarcat faptul că în ceea ce privește analiza lui Fotie cu privire la „gen” și „specie”, acest lucru nu îl arată mai apropiat

---

⁵ Vezi Timothy Ware, *The Orthodox Church* (Biserica Ortodoxă), New York, 1985, p. 82.

⁶ Pp. 728-729. Lucrarea *Istoria filosofiei elene*, apărută mai înainte, în 1949, în volumul „Hellas” al enciclopediei elene „Helios”.

de poziția aristotelică, decât de cea platoniciană. Căci el respinge teoria ideilor a lui Platon și face uz de câteva dintre argumentele lui Aristotel îndreptate împotriva acestei teorii, așa cum observă Georgoulis. Totuși, atât cât privește analiza lui Fotie cu privire la „Categoriile” lui Aristotel, aceasta nu poate fi socotită drept un indice al preferințelor sale pentru Aristotel în dauna lui Platon. Aceste „categorii” îl unesc pe Aristotel de Platon; ele nu îi despart. „Categoriile” aristotelice se pot afla în dialogurile lui Platon⁷. Ceea ce a făcut Aristotel a fost aceea de a sistematiza „categoriile” spre a le explica, de a folosi un termen aparte pentru fiecare dintre ele.

Analizându-le, Fotie nu a încercat deloc să respingă doctrina platoniciană și să și-o revendice pe cea aristotelică. Tot ceea ce a încercat el să facă a fost aceea de a le limpezi, drept răspuns la o cerință adresată lui de către Amfilohie de a proceda astfel. Nici Georgoulis și nici Tatakis nu aduc acest punct în atenția cititorului. De fapt, niciunul dintre ei nu explică faptul că întreaga lucrare monumentală „Amfilohia” constă din încercări făcute de către Sfântul Fotie de a elucidă felurite subiecte la cererea lui Amfilohie, mitropolit de Kyzikos. Amfilohie l-a rugat pe Fotie să-i elucideze câteva texte scripturistice, precum și alte subiecte care-i erau neclare sau care îl nedumereau și deci, îl puneau în încurcătură. Cartea ia forma a 324 de răspunsuri date de către Fotie la tot atâtea întrebări puse de către Amfilohie.

---

⁷ Vezi, de pildă, cartea mea *Teoria clasică a relațiilor*, cap. 1.

Referindu-se la o altă lucrare a lui Fotie „Biblioteca” sau „Myriobiblos”, Georgoulis scoate în evidență faptul că aceasta cuprinde două contribuții la istoria filosofiei. Acestea sunt informații valoroase pe care sfântul nostru le oferă cu privire la filosofia sceptică a lui Ainesidemos, dar și despre neoplatonicianul Hierokles.

Aici, în Statele Unite, un notabil cercetător elen-american, prof. Milton V. Anastos, care a predat mai mulți ani la Dumbarton Oaks, centrul Harvardian din Washington D.C. de cercetări cu privire la civilizația bizantină, și apoi a predat la Universitatea din California din Los Angeles, îl include pe Fotie într-un articol pe care el l-a scris și l-a intitulat „Filosofia bizantină”. Aceasta a apărut în volumul I al „Enciclopediei filosofice” editat de Paul Edwards și tipărit în 1967 la New York⁸.

Articolul lui Anastos, fiind destul de scurt pentru un subiect atât de amplu, limitează analiza cu privire la Fotie filosoful la un singur paragraf. Aici, el remarcă faptul că Fotie „este socotit de mulți a fi cel mai mare savant al Evului Mediu” și că „Biblioteca” sa, o vastă antologie a literaturii elene antice, cuprinde două secțiuni cu privire la filosofie.

Cele două secțiuni despre filosofie scoase în evidență de Anastos se ocupă de Ainesidemos și Hierokles. El mai observă că Fotie era un învățat în domeniul filosofiei „și face referiri dese la filosofii antici în alte lucrări ale sale”.

---

⁸ Pp. 436-439.